

Doktorasını Gyula Németh'in yanında tamamlayan (1925) Hüseyin Namık Orkun, onun Kumuk ve Balkar sözleriyle ilgili derlemesini Tükçeye çeviren ilk kişidir. *Kumuk ve Balkar Söz Notları* adlı eser, bu konudaki ilk çeviri olması

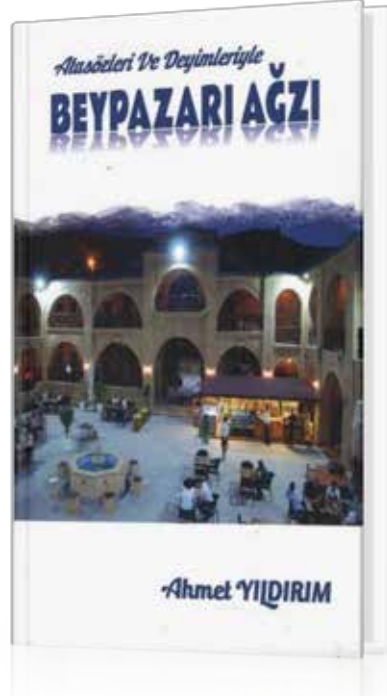
hasebiyle de önemlidir. Kumuk ve Balkarlara ait söz varlığına ilişkin bu eser, etütten yayıma giden yolda -okuyucusu ve ilgilisi için- Türk Dil Kurumu Yayınlar arasında yerini almıştır.

BEYPAZARI ATASÖZÜ VE DEYİMLERİ DENİLMİŞ

Nail Tan

Yakın dönemde, 2000'li yıllarda paremiyoloji / atasözü bilimi ve frazeiyoloji / deyim bilimi araştırmaları çerçevesinde; il, ilçe ve bazen de köy halk kültürü derlemelerinden konumuza özel önem veren yayımlar üzerinde durmayı kendimize zevkli bir görev edindik çünkü söz konusu yayımlarda sözlüklere girmemiş veya çeşitleme niteliği taşıyan çok sayıda atasözü ve deyimle karşılaşabiliyoruz. Bu yazımızda, Ankara'da ikamet etmemiz dolayısıyla öncelik verdiğimiz Ahmet Yıldırım'ın *Atasözü ve Deyimleriyle Beypazarı Ağzı* (Ankara 2017, 223 s. kendi yayını) kitabını değerlendirmeye çalışacağız. Değerlendirmemiz sırasında ana hareket noktalarımız; atasözü deyim nitelimesinde, ayırımında ve anlam vermelerinde dikkatimizi çeken hususlarla sözlüklere ya hiç girmemiş ya da çeşitleme özelliğini taşıyan söz varlıklarını belirleme olacaktır.

Kitabın hazırlayıcısı, yazarı doğma büyüme Beypazarlı eğitimci Ahmet Yıldırım (d. 1954, Beypazarı); *Mevlânâ'dan Damlalar* (1988), *Arkadaş* (çocuk romanı, 1989), *Osman Gazi* (çizgi roman, 1995), *Mızıkçı* (hikâyeler, 1996), *Bir Sevdasın Yüreğimde* (şiirler,

2001), *Azatlık Aşkı Dünyanın Çatısında Bir Türk Çocuğu* (gençlik romanı, 2013), *Beypazarı Efsaneleri* (2014) ve *Atasözü ve Deyimleriyle Beypazarı Ağzı* (derleme, inceleme, 2017) gibi yayınlarıyla tanınıyor.

“Ön Söz” (s. 7-8) ve “Giriş” yazısından (s. 9-11) öğrendiğimize göre, makalemizde ele aldığımız, incelediğimiz atasözü ve deyimler; 2002 *Beypazarı Belediyesi Ağız Derlemesi* başta olmak üzere ilçe halk kültürüyle ilgili belli başlı kitapların (Yaşar Şener, A. Esat Bozyiğit, Et-

hem Torun-Ali Torun, Mustafa Cankoru'nunkiler gibi) taranması ve yazarın çeşitli sohbetler sırasında bizzat halktan duyduğu, not aldığı kalıplaşmış sözlerden oluşmaktadır. Ne yazık ki sohbetlerde not alınan sözler belirtilmediği gibi kaynak kişisi de doğal olarak yazılmamıştır. Yazar, "Ön Söz"ünde yapılacak olumsuz eleştirilerden yeni baskılarda yararlanacağını dürüstçe belirttiğinden gördüğümüz eksik veya yanlışları çekinmeden, Beypazarı deyi miyle "ağmazını govannamadan" yani zorla yanlış bulmadan yazacağız. Tabii, kitabın Türk diline ve kültürüne hizmetlerini dile getirmeyi ihmal etmeye rek...

Yazar, ağız araştırmalarının teknik bir konu olduğunu, bu alanda eğitim almış uzmanlar, akademisyenler tarafından yapılması gerektiğini baştan kabul ederek dürüst bir eğitimci yaklaşımı göstermiştir. 2002 yılından bu yana bir dilcinin Beypazarı ağzını ve söz varlığını incelemesini, değerlendirmesini beklediklerini ancak sonuç alamayınca bu kitabı yayımladığını "Ön Söz"de açıklamıştır.

Kitap; "Beypazarı Ağzı Özellikleri" (s. 12-19), "Beypazarı Ağzı" (s. 20-25), "Şiirimizde Beypazarı Ağzı" (s. 26-41), "Radyo Konuşmalarında Beypazarı Ağzı" (s. 42-48), "Beypazarı Ağzı Gülmeceleri" (s. 49-54), "Atasözleri ve Deyimler" (s. 55-67) ve "Beypazarı Ağzı Sözlüğü" (s. 68-221) başlıklarından oluşmaktadır. Sonunda iki sayfalık bir "Kaynakça"ya da (s. 222-223) yer verilmiştir.

Bizi, uzmanlık alanımız olmadığı için kitabın Beypazarı ağzıyla ilgili bölümleri ilgilendirmemektedir. Ahmet Yıldırım'ın ağız bilgilerini; geleceğe yönelik, ağız araştırmacılarının dikkatini çekme yönünde atılmış, iyi niyetli adımlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Araştırmacı, derlediği Beypazarı kökenli atasözü ve deyimleri, baş harflerine göre A'dan Z'ye sıralamış, anlamlarını verdikten sonra ( ) içinde atasözü veya deyim olduğunu belirtmiştir. Bu türden derlemelerde, yayımlarda genellikle şu hatalar yapıldığı görülmektedir:

1. Atasözü veya deyim olmayan söz varlıklarına yer verilmesi
2. Atasözünü deyim, deymi atasözü gösterme, yanlış misafirlikler
3. Masa başında eksik veya hatalı anlam vermeler

Sayın Yıldırım'ın kitabındaki atasözü ve deyimler bölümünü (s. 55-67) söz konusu üç açıdan incelediğimizde, ilk bakışta gözümüze çarpanları açıklamayı bir görev biliyoruz.

1. Atasözü veya deyim olmayan söz varlıkları:

Bu durum, birçok atasözü ve deyim sözlüğünde, derlemesinde karşımıza çıkmaktadır. İki terimin tanımlarının iyi yapılmaması, aralarındaki sınır ve bağların ayrıntılarıyla ortaya konulmaması bu sonucu doğurmuştur. TDK'nin 2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı'nda yer alan makalemizde atasözü deyim alanındaki sorunlara işaret etmiş, çözümler getirmeye çalışmıştık (Tan, 2018:141-152).

Yazarın kitabından seçtiğimiz şu örnekler, sorunu ortaya koymaya yeterlidir.

- a. Bizce atasözü olmayanlar:

Biz her işi bizden bekleriz. 1934 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda kullanılan bu sözün atasözü değil özdeyiş olduğunu yazar da belirtmiş ama yine de söyleyeni bilinmediğinden atasözü bölümüne almış. Sözün, atasözüne dönüşmesi düşünülebilir mi? Hayır.

Cümle yapısı güzel değil, sanatkârane üsluptan da yoksun.

b. Deyim olmayanlara örnekler:

adı batasıca! (s. 55): Beddua / ilenç.

ahrette mizanına konsun! (s. 56): Dua / dilek.

aklın avlası kurusun! (s. 56): Beddua / ilenç.

altın halkalara yapış! (s. 56): Dua / dilek.

avuz emmedik buza[ğ]ı gibi (s. 58): Benzetme. “gibi”den sonra bir fiil gerekli.

bak gali şunun yaptığına! (s. 58): Deyim değil. Normal, günlük konuşma.

benim aklım tevtar / defter mi? (s. 58): Deyim değil. Normal, günlük konuşma.

Elbis tavuğu gibi (s. 62): Benzetme. “gibi”den sonra bir fiil gerekli.

eziyet edip de n'ocak/ne olacak? (s. 62): Deyim değil. Günlük konuşma.

şişe kalasıca! (s.66): Beddua / ilenç.

uyup durma, gak gali / uyuyup durma kalk gayrı (s. 66): Deyim değil. Normal, günlük konuşma.

Hakkını teslim edelim, yazar dua, beddua olanların önüne genellikle bu özelliklerini yazmış. Demek ki deyim kavramında tereddütleri var. Atasözü ve deyim yapılarında, dua ve beddualara da yer verilmesi kafasını karıştırmış olabilir. Söz gelimi yazarın kitabındaki “adı batasıca” bedduadır ama “adı batmak” deyimdir. Ben olsam deyimlerin içindeki dua ve bedduaları mastarlı (-mek,-mak) şekilde yazar, dua ve beddua şeklinde kullanış örneklerini de vermekten geri kalmazdım.

2. Atasözünü deyim, deyimi atasözü gösterme:

a. Deyim gösterilen atasözleri:

Nerde çalgı, orda gavgı. (s. 65)

Oğlan / olan kırığı, pilav doruğu. (s. 65)

b. Atasözü olarak gösterilen deyimler:

Don elin, göynek elin; bizim köye düğüne gelin. (s. 61)

Kimi yudu/yıkadı, kimi taradı; sohbet Ke-loğlan'a yaradı. (s. 64)

3. Eksik veya hatalı anlam vermeler

Yeri gelmişken hatırlatalım. Atasözü ve deyim yazmaları, sözlükleri uzun süre sözlerin anlamları verilmeden düzenlenmiştir. Bugünkü bilgilerimize göre sözlerin anlamları verilerek düzenlenmiş ilk atasözü sözlüğü 1809 tarihli Tosyalı Mehmet Halis Efendi'nin kaleme aldığı *Turfetü'l-em-sâl ve ucbetü'l-ekvâl* adlı yazma eserdir (Tevet, 1941: 539-540). Cumhuriyet Dönemi'nde 30'lu yıllardan itibaren atasözleri ve deyimleri anlamlarını vererek yayımlama sistemine geçilmiştir denebilir.

Ahmet Yıldırım'ın kitabında yer alan atasözü ve deyimlerin anlamlarının doğruluğunu Beypazarı'na gidip halk arasında dolaşarak test etme imkânlarına ne yazık ki sahip değiliz. Sadece, mevcut yayınları incelediğimizde karşımıza çıkan bir sözle ilgili anlam çelişkisine işaret etmekle yetineceğiz.

64. sayfadaki *koçaları koyvermek* deyiminin anlamı “korkmak” olarak verilmiştir. Aynı deyim, Ertuğrul Saraçbaşı ile Muhittin Bilgin - Dr. Ahmet Can Bilgin'in hazırladıkları iki deyim sözlüğünde “gerginliği geçmek, yumuşamak” anlamlarıyla yer almıştır. Ayrıca bu anlamı destekleyen Tarık Dursun K. ve Ruşen Hakkı'nın eserlerinden kullanım örnekleri de verilmiştir (Saraçbaşı, 2010: II/802; Bilginler, 2014: IV/1858). Bizce de bu iki zıt anlamdan ikincisi, ta-nıkları dolayısıyla daha doğrudur.

Derlemede dikkati çeken bazı atasözleri ve deyimler

Sayın Yıldırım'ın kitabında asıl dikkatimizi çeken, çalışmasını değerli kılan husus, sözlüklere ya hiç girmemiş ya da çeşitlenmesi yer almış söz varlıklarını barındırmış olmasıdır. Böylece birçok söz, sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılmış, unutulmaktan kurtulmuştur. Yazımızda, bir değerlendirme boyutunu aşmamak açısından sadece bazı örnekler yer verebiliyoruz. Sözlük hazırlayıcılarının kitaptaki bütün sözleri gözden geçirmeleri gerekmektedir. Seçtiğimiz atasözleri ve deyimler, içinde en çok söz varlığı bulunduğu inandığımız belli başlı sözlüklerden TDK, Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Muhittin Bilgin-Dr. Ahmet Can Bilgin, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Ertuğrul Saraçbaşı, Dr. Ahmet Turan Sinan ve Metin Yurtbaşı'nın hazırladıklarıyla karşılaştırılmıştır. Yazarın verdiği anlamlarıyla birlikte, ilginç bulduğumuz söz varlıkları şunlardır:

a. Atasözleri:

Ağzından çıkan yakana koyulur. (s. 56)

Söylediğin her sözün yararı da zararı da sana dokunur. Kötü söz söyleme. Kem söz sahibine aittir.

Annaçtan bakma, gabam/kaba etim sancır. (s. 57)

İnsanlarla ilişkilerimizde, davranışlarımızda dikkatli, ihtiyatlı olmalıyız çünkü bazı insanlar çok alıngandır, hemen kırılıverirler. Bey-pazarı'nda "annaç", "karşı, karşıdan" anlamındadır. Sözde; insanın yanında olmakla karşısında olmak arasındaki farka işaret edilmektedir.

Apalamadan yürünmez. (s. 57)

Bir işte başarı kazanmak için emek harcamak gerekir. O işle ilgili deneyim ya-

şanmadan, belirli aşamalardan geçmeden, istenilen sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Söz konusu atasözleri, taradığımız sözlüklerden TDK'nin *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* sözlüğünde anlamı verilmeden yer almıştır (TDK, 2016: 42). Rahmetli Nurettin Albayrak'ın sözlüğünde ise iki anlamlı olarak karşımıza çıkmaktadır (Albayrak, 2009: 161):

"1. Bacakları germeden ve ayırmadan yürünmez. 2.Gerekli emek harcanmadan hiçbir iş yapılamaz."

Arkalı, akçalıyı geçmiş. (s. 57)

Akrabası, eşi dostu, seveni çok olan, parası çok olandan güçlüdür. Para kazanmak yetmez, dost kazanmayı da bilmiyoruz.

Aş evine girip islenmeli, mis evine girip mislenmel. (s. 57)

Genç kızlar, gelinler hem ev işlerinde becerikli olmalı hem de giyim kuşam ve süslenmelerine önem vermelidir. Özellikle gelinler için güzel yemek yapmak ne kadar önemliyse kocaları için süslenmek de o kadar önemlidir. Sayın Yıldırım'ın bu anlamını, her yaştaki kadına teşmil etmek mümkündür.

Elin gıcır gıcır ederse, cebin şıkır şıkır eder. (s. 62)

Çalışırsan para kazanır, rahat yaşarsın.

Killediğin başı arıt. (s. 64)

Başladığın işi yarım bırakma, bitir anlamındadır. Eskiden sabun yerine kil kullanılıyordu. Çamaşırlar, bulaşıklar kille, küle yıkanılıyordu.

Nerde çalgı, orda gavvı. (s. 65)

Yazara göre, gününü gün eden, eğlence-den başka bir şey düşünmeyen insanları ifade etmektedir. Beypazarı ağzı söz

varlığında “gavgumak” koşmak anlamında da kullanılır (Yıldırım, 2017: 129). Ancak bize göre içki ve çalgının olduğu yerde kavga ihtimalinin yüksekliğine de işaret etmektedir. Halk müziği ve halk oyunları mensupları bu atasözünü “Nerde çalgı, orada kalgı.” şeklinde belirtirler ve çalgının, müziğin olduğu yerde bulunmak ve oyuna da kalkmak gerektiğine işaret edildiğini açıklarlar. “Kalgı”, oyun, “kalgımak” oynamak, sıçramak anlamındadır. Sözüün değişik şekillerine atasözü sözlüklerinde rastlanılmaktadır.

Nerede dımbıltı, orada buluntu (TDK, 2016: 184).

Nerede çalgı, orada kalgı (TDK, 2016: 184). Anlamı verilmemiştir.

Nerde çalgı, orada kalgı. Kötülüğün olduğu yerde kötülük, iyiliğin olduğu yerde iyilik ve çalgının olduğu yerde de oyun vardır (Albayrak, 2009: 724).

Soluğunu al da zurnacı ol. (s. 66)

Her işin kendine göre bir zorluğu vardır. Kişi hangi işi, mesleği becerebiliyorsa onu yapmalıdır.

Ya urganda ya yorganda. (s. 66)

İnsanın nerede, ne zaman öleceği belli değildir. Onu ancak Allah bilir. Kimse vadesinin nerde, ne zaman tükeneceğini önceden anlayamaz.

Yaz gelince çalı dibi gibi selam alır. (s. 67)

Kışa göre yazın yaşama şartları, insanlara ve diğer canlılara daha uygundur. Özellikle yoksullar, dar gelirli olanlar yaz mevsiminde daha rahat ederler.

b. Deyimler:

acı yağını çıkarmak. (s. 55)

İnsan ve hayvanları bedenlen çok yıpratıcı, ağır işlerde çalıştırmak.

ağmaz yanını govannamak / kovanlamak. (s. 55)

Açığını gözetmek, yersiz kusur bulmaya çalışmak.

alnından şenelmek. (s. 56)

Karşısına geçip diklenmek, emirlerine boyun eğmeyip karşı gelmek. “Senelmek” fiili Beypazarı ağzında “karşı çıkmak, karşılık vermek” anlamındadır (Yıldırım, 2017: 194).

baka baka gözünün kökü sararmak. (s. 58)

Özlemler beklediğimiz, gelmesini çok istediğimiz birinin yolunu ısrarla gözlemek.

cıs dediği davar olmak. (s. 59)

Her istediği, her söylediği gerçekleşmek. Genellikle olumsuz istek ve durumlarda kullanılır.

heybe altına girmek. (s. 63)

Minneht altında kalmak. Yapılan iyilik ve yardımların altında kendini ezilmiş, çaresiz hissetmek.

işi işe tutturmak. (s. 63)

iki işi bir arada kolaylıkla yapmak. İşin kolay tarafını, püf noktasını bilip zor işi, diğerinin yardımıyla kısa zamanda başarıyla tamamlamak.

karnı sırtı belirsiz. (s. 63)

Sözünde durmaz, güvenilirmez. Ne zaman ne yapacağı bilinmez.

Deyime, TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* sözlüğünde *karnı sırtı belli değil/belirsiz* şeklinde, “düşüncelerini belli etmeyen” anlamında ve Kayseri'nin Bünyan, Niğde'nin de Bor ilçelerinden derlenmiş olarak yer verilmiştir.

kimi yudu / yıkadı, kimi taradı, sohbet Keloğlan'a yaradı. (s. 64)

Yapılan bir işin bazen çalışıp çabalayanlara değil başkalarına yaradığını ifade etmek için söylenir.

kokladığı torbayı boynuna asmak. (s. 64)
Seveni sevdiğiyle evlendirmek.

koşçaları koyuvermek / koyvermek. (s. 64)

Korkmak.

Saraçbaşı ve baba oğul Bilginler'in deyim sözlüklerinde tersi bir anlamla karışımıza çıkan deyimle ilgili açıklamayı yukarıda yaptığımızdan tekrarlamayı gereksiz buluyoruz.

sap senin ise samanlık benim. (s. 65)

İkram ettiğin yemekler seninse mide de benim. Artık yemek istemiyorum, ısrar etmeyiniz, anlamındadır.

şapkayı öne eğmek. (s. 66)

Aile bireylerinden birinin yaptığı bir densizlik, hatadan dolayı aile reisinin ve ailenin mahcup, utanılacak duruma düşmesi.

Sonuç

TDK'nin *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* sözlüklerinden sonra birçok il, ilçe hatta köylerimizle ilgili monografilerde, ağız araştırmalarında III. cildi oluşturacak kadar atasözü ve deyim derlendiği görülmüştür. TDK uzmanlarından 2-3'ünün bir akademisyen yönetiminde bu çalışmayı rahatlıkla başarıyla yapabileceğine inanıyoruz. Ahmet Yıldırım'ın kitabı, bu konunun ne denli önemli ve öncelikli olduğuna göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Yararlanılan Kaynaklar:

Aksoy, Ömer Asım (1998), *Deyimler Sözlüğü*, 5. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 457-1204 s. [6330 söz]

___ (2013), *Atasözleri Sözlüğü*, 7. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 486 s., [2667 söz]

ALBAYRAK, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları: 184, İstanbul, 1140 s. [18.838 söz]

BILGIN, Muhittin - BILGIN, A. Can (2014), *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 5 Cilt, Yayın B., İzmir, 2984 s. [21.000 dolayında söz]

PARLATIR, İsmail (2007), *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi [5076 söz]

___ (2007), *Deyimler Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 963 s. [10.349 söz]

SARAÇBAŞI, Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, YKY, İstanbul, 1328 s. [13.126 söz]

SINAN, Ahmet Turan (2015), *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2. bs., Kesit Yayınları, İstanbul, 536 s. [17.337 söz]

TAN, Nail (2018), "Türkçenin Sorunlu Bir Alanı: Atasözleri ve Deyimler", *2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 141-152.

TEVET, Fethi (1941), "Yazma Bir Atasözü Mecmuası", *Ülkü*, C. 17, S. 102, 8/1941, 539-540.

TDK (2016), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, 5. bs., bs. haz. Mustafa S. KAÇALIN, TDK Yayınları: 279, 331, Ankara, 494 s. [5788 atasözü, 5674 deyim]

YILDIRIM, Ahmet (2017), *Atasözleri ve Deyimleriyle Beypazarı Ağzı*, Ankara, 223 s.

YURTBAŞI, Metin (2012), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 10. bs., İstanbul, 704 s., ex.cel.lence publishing.

___ (2012), *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 964 s., ex.cel.lence publishing.